

*Нікіміна-Дудікова Г. Ю.,
orcid.org/0000-0002-8865-0061*

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ*

ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДІТЕЙ

Анотація. До одного із важливих напрямів забезпечення протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є розроблення дієвої криміналістичної методики їх розслідування.

Вказана криміналістична методика повинна будуватися як комплексна, адже критерієм для її виокремлення є кримінально-правові та криміналістично значущі ознаки. Вони знаходять свій теоретичний зміст та практичний вираз у всіх структурних елементах вказаної криміналістичної методики – від криміналістичної характеристики до криміналістичної профілактики.

Криміналістична методика розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей повинна ґрунтуватися на міцному теоретичному фундаменті та мати практичне значення. З цією метою криміналістична методика досліджена з погляду діяльнісного підходу, висвітлені її праксеологічні основи.

Виокремлено такі праксеологічні основи криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей:

1) в основі створення методики – різні склади злочинів, об'єднані у межах розділу IV КК України «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» та спільні за криміналістичними ознаками;

2) предметом криміналістичної методики є закономірності злочинної діяльності, що пов'язана з посяганнями на дитину, її статеву свободу та статеву недоторканість, із специфічним механізмом реалізації злочинної діяльності;

3) підставою для розроблення цієї криміналістичної методики є вимоги світового співтовариства, правової держави, правоохоронної практики, пов'язані із дотриманням міжнародних стандартів прав та свобод дитини;

4) ознаки злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей тісно взаємозв'язані у процесі встановлення під час доказування, що визначає специфіку висунення й перевірки версій, планування розслідування, проведення слідчих (розшукових) дій.

Необхідність створення криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей підтверджена практикою (зокрема, на думку 98,6% опитаних слідчих у процесі дослідження).

Акцентовано увагу на необхідності відповідності запропонованих криміналістичних рекомендацій щодо розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей потребам практики, врахування інноваційних підходів, залучення кращого іноземного досвіду, запровадження міжнародних стандартів кримінального судочинства, дружнього до дитини.

Ключові слова: праксеологічні основи, криміналістична методика, розслідування, злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості, дитина, криміналістична рекомендація.

Постановка проблеми. До одного із важливих напрямів забезпечення протидії злочинам проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є розроблення дієвої криміналістичної методики їх розслідування.

Вказана криміналістична методика повинна будуватися як комплексна, адже критерієм для її виокремлення є кримінально-правові та криміналістично значущі ознаки. Вони знаходять свій теоретичний зміст та практичний вираз у всіх структурних елементах вказаної криміналістичної методики – від криміналістичної характеристики до криміналістичної профілактики.

Важливо врахувати, що криміналістична методика розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей повинна ґрунтуватися на міцному фундаменті – напрацюваннях провідних учених, які у своїх працях визначили основи криміналістичної методики як структурної частини науки криміналістики, частини навчальної дисципліни та системи криміналістичних рекомендацій із розслідування злочинів.

Однак за змістом цієї статті ми акцентуємо увагу на формуванні діяльнісного підходу до криміналістичної методики, розкриємо праксеологічні основи криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей були предметом наукових досліджень у монографічних дослідженнях М.В. Корнієнка [1] та Є.С. Хижняка [2].

Мета статті – розкрити праксеологічні основи криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Праксеологія – це наука, яка встановлює норми, принципи та закони ефективної діяльності, продуктивної роботи, результативності праці. Появу та становлення цієї галузі знань розглядають як розвиток ідеї ефективної, раціональної й у підсумку досконалої діяльності людей [3, с. 158].

Праксеологія як основа криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи забезпечує діяльнісний підхід у криміналістиці

та гарантує практичне значення розроблюваної криміналістичної методики. Адаже завдання праксеології спрямоване на знаходження загальних законів будь-якої людської діяльності та виявлення на цій основі найбільш загальних її правил. Практисеологія концентрує увагу на дослідженні раціональної діяльності як такої для підвищення її ефективності [3, с. 158].

Позицію щодо того, що криміналістична методика розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей повинна мати практичне спрямування, розділяють учні-криміналісти. З цього приводу слід навести слова Б.В. Щура про те, що змістовну частину криміналістичної методики становлять методичні рекомендації, які є комплексами взаємопов'язаних типових порад, апробованих слідчою практикою і пропонувані до застосування у розслідуванні окремих видів злочинів, що спрямовані на оптимізацію слідчої діяльності [4, с. 8–9].

Важливо, що кожна окрема методика як певна програма розслідування має будуватися з урахуванням методологічних засад: 1) предмет методики розслідування злочинів зумовлений особливостями криміналістичної характеристики; 2) зміст кожної методики визначають особливості пошуково-пізнавальних процесів, що мають свою специфіку на різних етапах розслідування, і кожен із них характеризується кваліфікаційними, процесуальними, оперативно-розшуковими, організаційно-управлінськими, профілактичними завданнями; 3) в основі криміналістичної методики – алгоритми і програми проведення слідчих і процесуальних дій, оперативно-розшукових заходів та їх комплексів (тактичних операцій), спрямованість і послідовність яких залежать від ситуацій розслідування [5, с. 374].

В.В. Тіщенко зауважує про необхідність відзначення тісної залежності між принципами розроблення окремих методик і визначенням структури останніх. Вченим пропонуються принципи побудови окремих методик розслідування, що дають змогу сформувати їх структуру відповідно до таких елементів, як: 1) криміналістичний аналіз відповідної категорії злочинів (їх криміналістична класифікація і характеристика); 2) обставини, що підлягають з'ясуванню й установленню; 3) аналіз та оцінювання вихідних ситуацій на перевірконому етапі розслідування; 4) типові слідчі ситуації, типові версії, завдання й засоби їх перевірки та вирішення (криміналістичні програми) на перевірконому й початковому етапах розслідування; 5) слідчі ситуації, завдання та програми їх вирішення на наступному й заключному етапах розслідування; 6) тактичні та організаційні особливості проведення слідчих дій і тактичних операцій [6, с. 375]. Названі елементи деталізуються й наповнюються відповідним змістом по кожній конкретній методиці розслідування.

У криміналістичній методиці розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей розроблюються та рекомендуються до застосування не тільки певні методи, засоби і прийоми діяльності, але й положення, які стосуються: криміналістичної характеристики відповідного виду злочинів; типових слідчих ситуацій; типових переліків обставин, що потребують встановлення; напрямів взаємодії слідчого з іншими учасниками розслідування, правоохоронними та державними органами тощо. Такі рекомендації являють собою програми розслідування за похідною типовою слідчою ситуацією і визначають коло завдань, що вирішуються за допомогою відповідних алгоритмів дій слідчого.

По суті, йдеться про формування технологічного підходу у криміналістиці й побудову криміналістичної методики розслі-

дування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей згідно з цим критерієм. На думку В.В. Тіщенко, виникнення технологічного підходу в криміналістиці зумовлено процесом її становлення і розвитку. Технологічний підхід у криміналістиці призначений насамперед для дослідження складних процесів злочинної діяльності, а також стратегії діяльності з розслідування злочинів. Водночас із позицій технологічного підходу можливо розглядати цілеспрямовані, послідовні процеси, що пов'язані із вирішенням окремих техніко-криміналістичних і тактичних завдань. Розроблення технологічного підходу дає змогу розглянути різні процеси у слідчій та експертній діяльності з позиції ефективності та доцільності застосування програмування, а також послідовності їх запровадження [7, с. 321].

Застосування технологічного підходу під час побудови криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, на нашу думку, є невід'ємною складовою частиною праксеологічних основ дослідження криміналістичної методики і забезпечує її практичне спрямування, адже надає чіткий алгоритм дій суб'єктам правозастосування за умов певних слідчих ситуацій.

За змістом криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей як особливого розділу науки криміналістики аналізується накопичений досвід слідчої, експертної, судової практики, відшукуються найефективніші прийоми, методи та засоби виявлення, розслідування та попередження відповідних злочинів. Розроблені наукою криміналістичні рекомендації є важливим інструментарієм слідчого, інших компетентних суб'єктів, що залучені до кримінального провадження, – своєрідним алгоритмом дій у типових слідчих ситуаціях.

Потреби слідчої, судової та експертної практики слугують основою для пізнання злочинної діяльності, що посягає на статево свободу та статево недоторканість дітей, закономірностей її проявів, а також досвіду правоохоронної діяльності. Під час практичної діяльності здійснюється перевірка розроблених криміналістичних рекомендацій, практика є замовником розроблення та вдосконалення окремих видових методик розслідування злочинів. Важливо, що практичні працівники можуть пропонувати нові, використовувати на практиці засоби, прийоми та методики для їх опрацювання з навчально-методичною метою.

Джерелом розвитку криміналістичної методики є залучення досягнень інших наук (природничих, гуманітарних та ін.), а також здобутки нових криміналістичних досліджень за напрямом загальної теорії криміналістики, криміналістичної техніки й тактики. Цей процес реалізується у двох основних формах: по-перше, створення нових техніко-криміналістичних і тактико-криміналістичних засобів та методів зумовлює необхідність розроблення або уточнення криміналістичних рекомендацій щодо їх застосування у процесі розслідування окремих видів злочинів; по-друге, потреби практичної діяльності (поява нових способів вчинення і приховання злочинів) визначають потребу вдосконалення існуючих або розроблення нових криміналістичних засобів, прийомів та рекомендацій [8].

Положення кримінального права, що встановлюють карність суспільно небезпечних діянь, є визначальними для виокремлення окремих методик розслідування й орієнтиром для визначення предмета доказування щодо конкретних видів злочинів. Так, поява нових видів злочинів ставить перед криміналістичною завдання розроблення вказаних методик розслідування.

Так, перелік злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, визначений у розділі IV КК України «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», зазнав змін, і нині йдеться про злочинні діяння, визначені ст. 152 КК України «Зґвалтування», ст. 153 КК України «Сексуальне насильство», ст. 154 КК України «Примушування до вступу в статевий зв'язок» КК України, ст. 155 КК України «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку», ст. 156 КК України «Розбещення неповнолітніх», ст. 156¹ «Домагання дитини для сексуальних цілей». Ці норми КК України, що визначають кримінальну караність відповідних злочинних діянь, перебувають у центрі нашої дослідницької уваги.

У науковій та навчально-методичній літературі наводяться різні погляди щодо структури криміналістичних методик. Питання є досить дискусійним, і у прихильників кожної позиції є свої аргументи.

Так, на думку В.І. Малюги, окремі методики розслідування так чи інакше мали б охоплювати такі основні розділи (складові елементи), як: криміналістична характеристика відповідного виду злочину; типові слідчі ситуації на стадії виявлення злочину й етапах його розслідування; криміналістичні питання початку кримінального провадження; закономірності організації та планування розслідування; слідчі версії, обставини, що підлягають з'ясуванню; алгоритм слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, зумовлений завданнями типових слідчих ситуацій; особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій та їх комплексів (тактичних операцій); забезпечення координації дій правоохоронних органів у розслідуванні й особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, з контролюючими та іншими державними органами, об'єднаннями громадян тощо [9, с. 64–65].

Аналіз наукових праць свідчить, що нині у працях вчених спостерігається певна єдність у визначенні основних структурних елементів криміналістичної методики. Однак окремі автори також вносять пропозиції щодо доповнення структури. С.В. Бондар зазначає про криміналістичне значення виокремлення в структурі комплексної криміналістичної методики розслідування злочинів організації взаємодії слідчих підрозділів Національної поліції України з правоохоронними органами інших держав [10, с. 12].

Щодо вказаного В.І. Малюгою такого структурного елементу криміналістичної методики, як «забезпечення координації дій правоохоронних органів у розслідуванні й особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, з контролюючими та іншими державними органами, об'єднаннями громадян» [9, с. 64–65], та С.В. Бондарем «організації взаємодії слідчих підрозділів Національної поліції України з правоохоронними органами інших держав» [10, с. 12], слід висловити певні міркування.

Передусім варто звернутися до тлумачення поняття «взаємодія» у правоохоронній діяльності. О.М. Бандурка вказує, що підрозділи Міністерства внутрішніх справ здатні виконувати свої завдання щодо протидії злочинності не ізолювано, а у взаємодії з іншими підрозділами правоохоронних органів, використовуючи їхні можливості [11, с. 140]. На думку В.П. Корж, взаємодія – це спільне співробітництво з метою об'єднання зусиль у вирішенні загальних завдань боротьби зі злочинністю [12, с. 199].

Таким чином, взаємодія слідчого та компетентних представників державних, правоохоронних органів, міжнародних

та громадських організацій, окремих громадян є невід'ємною складовою частиною процесу досудового розслідування кримінальних правопорушень, яка полягає у формуванні спільного плану дій протягом усього процесу розслідування певного конкретного кримінального правопорушення, взаємної узгодженості та розподілу обов'язків кожного суб'єкта взаємодії залежно від його компетенції з метою швидкого, повного та всебічного з'ясування всіх обставин кримінального провадження.

Таким чином, взаємодія учасників кримінального провадження має важливе значення у кримінальному провадженні, до взаємодії зі слідчим залучається досить широке коло суб'єктів як на державному, так і на міжнародному рівнях. Однак вважаємо недоцільним виділяти «взаємодію» в окремий структурний елемент, адже вона реалізується на будь-якому етапі кримінального провадження, є його невід'ємною складовою частиною, зокрема – криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Підтримуємо думку вчених щодо чотирирівневої класифікації криміналістичних методик. Це: 1) видові криміналістичні методики; 2) внутрішньовидові криміналістичні методики; 3) міжвидові (або групові, комплексні) криміналістичні методики; 4) позавидові криміналістичні методики [13, с. 574–575].

Закономірним є висновок, що криміналістична методика розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей належить до міжвидових (або групових, комплексних) криміналістичних методик, об'єднана за кримінально-правовими (розділ IV КК України «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи») і криміналістично значущими ознаками (спосіб підготовки, вчинення та приховання злочину, утворювана слідова картина, особа злочинця тощо).

Висновки. Таким чином, комплексна криміналістична методика розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей будується на підставі поєднання кримінально-правової та криміналістичної класифікації злочинів. Сформовано такі праксеологічні основи криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей:

- в основі створення цієї методики – різні склади злочинів (ст. 152 КК України «Зґвалтування», ст. 153 КК України «Сексуальне насильство», ст. 154 КК України «Примушування до вступу в статевий зв'язок» КК України, ст. 155 КК України «Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку», ст. 156 КК України «Розбещення неповнолітніх», ст. 156¹ «Домагання дитини для сексуальних цілей»), але об'єднані у межах розділу IV КК України «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», а також спільні за криміналістичними ознаками);

- предметом цієї методики є закономірності злочинної діяльності, що пов'язана з посяганнями на дитину, її статевої свободи та статевої недоторканості, стосуються специфічного механізму реалізації злочинної діяльності;

- підставою для розроблення цієї криміналістичної методики є вимоги світового співтовариства, правової держави, правоохоронної практики, пов'язані з дотриманням міжнародних стандартів прав та свобод дитини;

- ознаки злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей тісно взаємозв'язані у процесі встановлення

під час доказування, що визначає специфіку висунення й перевірки версій, планування розслідування, проведення слідчих (розшукових) дій.

Необхідність створення комплексної криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей підтверджена практикою (на думку 98,6% опитаних слідчих).

Отже, сучасний стан правоохоронної діяльності у боротьбі зі злочинами проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей зумовив необхідність вирішення криміналістикою низки актуальних завдань.

І одне із ключових питань перебуває у полі зору прагматичних засад дослідження, адже нині спостерігається невтішна тенденція щодо «відставання» запропонованих криміналістичних рекомендацій щодо розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей від потреб практики.

І йдеться не лише про відсутність належних криміналістичних рекомендацій щодо розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, а й про упущення висвітлення тих інноваційних підходів, які застосовуються на практиці, потребують залучення за результатами вивчення кращого іноземного досвіду, запровадження міжнародних стандартів кримінального судочинства, дружнього до дитини.

Вирішення вказаних завдань є одним із пріоритетів під час формування сучасної криміналістичної методики розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей.

Література:

1. Корнієнко М.В. Концептуальні основи протидії насильницьким злочинам щодо дітей: монограф. Одеса: Одеський держ. ун-т внутр. справ, 2019. 318 с.
2. Хижняк Є.С. Особливості розслідування статевих злочинів щодо малолітніх : 12.00.09 : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2013. 219 с.
3. Романовська Л.І., Прагматичний підхід: теоретико-методологічні аспекти. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 25. Т. 2. 2020. С. 157–161. http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/25/part_2/33.pdf
4. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 32 с.
5. Чернявський С.С. Фінансове шахрайство : методологічні засади розслідування : [монографія]. Київ : Хай – Тек Прес, 2010. 624 с.
6. Тищенко В.В. Виникнення, розвиток і сучасний стан криміналістичної методики розслідування. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* : зб. наук. пр. Одеса, 2017. Т. XIX. С. 361–381.
7. Тищенко В.В. Технологічний підхід як інноваційний напрямок у розвитку криміналістичної науки *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. № 2. 2015. С. 316–325. <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/187/171>
8. Serhii Cherniavskiy, Yuliia Chornous, Petro Tsybmal, Artem Samodin, Reznik Nadiia. Areas of forensic methodology development in Ukraine. *Journal of Advanced Research in Dynamics and Control Systems*. Volume 12, Special Issue 7, 2020. P. 419-427. DOI: 10.5373 / JARDCS / V12SP7 / 2020124
9. Малуґа В. Структура методики розслідування окремих видів злочинів і місце в ній взаємодії слідчого. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 8. С. 61–65.
10. Бондар С.В. Взаємодія слідчих підрозділів Національної поліції України з правоохоронними органами інших держав під час

розслідування злочинів у сфері банківської діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 20 с.

11. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність: підручник. Х.: Вид-во Національного університету внутрішніх справ, 2002. 336 с.
12. Корж В.П. Методика расследования экономических преступлений, совершаемых организованными группами: руководство для следователей: научнпракт. пособие. Х.: Издательство «Лицей», 2002. 280 с.
13. Криміналістика : підручник / [В.В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В.В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Право, 2020. 752 с.

Nikitina-Dudnikova H. Practiceological fundamentals of criminal methodology of investigation of crimes against sexual freedom and sexual violence of children

Summary. One of the important areas of ensuring the fight against crimes against sexual freedom and sexual integrity of children is the development of an effective forensic methodology for their investigation.

This forensic methodology should be built as a complex, because the criteria for its separation are criminal law and forensically significant features. They find their theoretical content and practical expression in all structural elements of this forensic methodology – from forensic characteristics to forensic prevention. Forensic methods of investigating crimes against sexual freedom and sexual integrity of children should be based on a solid theoretical foundation and have practical significance.

To this end, the forensic methodology is studied in terms of activity approach, highlighted its praxeological foundations. The following praxeological bases of forensic methods of investigation of crimes against sexual freedom and sexual inviolability of children are formed:

1) based on the creation of the methodology – different types of crimes, united within the framework of Section IV of the Criminal Code of Ukraine “Criminal offenses against sexual freedom and sexual integrity of a person” and common on forensic grounds;

2) the subject of forensic methodology is the patterns of criminal activity associated with encroachments on the child, his sexual freedom and sexual integrity, with a specific mechanism for the implementation of criminal activity;

3) the basis for the development of this forensic methodology are the requirements of the world community, the rule of law, law enforcement practices related to compliance with international standards of the rights and freedoms of the child;

4) signs of crimes against sexual freedom and sexual integrity of children are closely interrelated in the process of establishing during the evidence, which determines the specifics of proposing and verifying versions, planning an investigation, conducting investigative (search) actions.

The need to create a forensic methodology for investigating crimes against sexual freedom and sexual integrity of children is confirmed by practice (in particular, according to 98.6% of surveyed investigators in the study).

Emphasis is placed on the need for compliance of the proposed forensic recommendations for the investigation of crimes against sexual freedom and sexual integrity of children with the needs of practice, taking into account innovative approaches, attracting best foreign experience, introduction of international standards of child-friendly criminal justice.

Key words: praxeological bases, forensic methods, investigation, crime against sexual freedom and sexual inviolability, child, forensic recommendation.